

■■■ Bevezetés ■

Amikor *Zenta monográfiájának* első kötetét – azaz szerkezetét, az egyes fejezetek terjedelmét, azok kifejtésének módját – terveztük, nyilvánvalóvá vált, hogy mind a népszerű tudományos jelleg, mind pedig az előirányzott terjedelem szabta korlátok miatt a történeti részből több olyan részlet elsikkad, amely egy-egy téma összetettségéből kifolyólag hiányérzetet kelthet nemcsak a szakemberben, hanem esetleg az adott témában elmélyülni szándékozó egyszerű olvasóban is. Ilyen volt a céhes ipar története is, amely minden tekintetben nagyobb figyelmet érdemel.

Először is azért, mert a XVIII. század végén és a XIX. század elején a céhes ipar éppen a falvakban, illetve a mezővárosokban éli reneszánszát, virágzását akkor, amikor pedig a szabad királyi városokban egyre nyilvánvalóbbá válik a céhek fejlődést gátló jellege; amikor szinte már országos törekvés a komolyabb váltás kényszere.

Másodszor, mert úgy véljük, hogy különösen az újratelepített községekben fontos társadalmi szerepet töltek be, amennyiben hozzásegítettek az újonnan letelepültek egy részét ahhoz, hogy elsődleges társulások létrehozásával – a céhek korporatív természetéből kifolyólag – jobban feltalálhassák magukat, könnyebben gyökeret ereszhessenek.

Harmadszor, a társas céhek megalakításának a lehetősége hozzájárult ahhoz, hogy a kevésbé népszerű ágazatok is céhekbe szerveződhessenek (a kis létszám miatt ugyanis ezt önállóan nem teheték meg).

Negyedszer, ezek a céhek egy ideig vitathatatlanul képesek voltak kielégíteni a helyi szükségleteket, miközben helyi nyersanyagot-terméktöbbletet dolgoztak fel, s a felesleg esetleg megjelenhetett a helyi piacon vagy vásáron is.

Ötödször, a céhek konzervativizmusukból kifolyólag igényes munkát végeztek, ami a közízlést is befolyásolta, s a polgárosodást is elősegítette.

Fentieknek ellentmondani látszik, ha itt most kijelentjük, hogy ma már természetesen nem sok újat tudunk mondani a céhes iparról úgy általában, de helytörténeti viszonylatban mindenütt szükséges lenne feltárni, hol milyen szerepet játszott egy település (közösség) gazdasági-társadalmi életében. Itt ugyanis mindig lehetnek meglepetések, egyedi esetek, amelyek felett hajlamosak vagyunk elsiklani, mivel bizonyos

tények ismeretében könnyelmű általánosítások felé hajlunk.¹ Másrészt vidékünk céhes iparának történetével többnyire csak érintőlegesen foglalkozott egy-egy szerző, s ezek a munkák gyakran inkább üzemtörténethez hasonlítottak, amennyiben egy-egy település kisiparáról szóltak valamilyen jubileum apropóján.²

Levéltáraink, múzeumaink iratfondjai, tárgyi gyűjteményei eltérő minőséget és mennyiséget produkálnak, de mindenképpen fontos forrásokkal szolgálnak a témához. Közlésükkel mindenkor és mindenütt fontos hiányt pótolhatunk, ezért e könyv célja kettős: a források közlése, másrészt pedig segítségükkel elsősorban Zenta, összehasonlítóként pedig egyes más Tisza menti települések, rajtuk keresztül pedig – legalább érintőlegesen – az egész Tiszai koronakerület céhes iparának történeti áttekintése. A zentai Történelmi Levéltár gyűjtőterülete ugyanis nagyjából fedi a Tiszai koronakerületét, amely viszont egy évszázadig specifikus földrajzi-történeti területet képezett: feladatul tűztük ki többek között, hogy megvizsgáljuk, voltak-e ebből eredő

■

- 1 Az, hogy az újabb kori céhes iparról nagyjából már mindent tudunk, elsősorban Eperjessy Géza nagyszerű áttekintő munkájának érdeme (*Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848*. Budapest, 1967). Ez azonban, mint fentebb mondtuk, nem jelenti azt, hogy a témát nem lehet tovább boncolgatni, hiszen Eperjessy után is születtek tanulmányok, amelyek célja bizonyos fehér foltok eltüntetése, a kép további árnyalása vagy akár egy-egy már sztereotippé váló állítás revíziója, esetleg cáfolása volt. A helyi szintű kutatások tehát még sok hasznos adalékkal szolgálnak, nem is szólva a mikrotörténeti elemzések lehetőségéről.
- 2 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nemcsak a mi vidékünk múltja hiányos ilyen tekintetben. Eperjessy munkája bevezetésében (i. m. 9–12.) írja, hogy az első érdemi céhtörténeti munkák a milleniumi ünnepségek idején jelentek meg (a város- és megyemonográfiák írása körüli nagy felbuzdulás korában), szerzőik pedig többnyire műkedvelők: ipartestületi tisztviselők, tanítók stb., akiknek érdeklődése főleg a következőkre összpontosított: céhbeli szokások (s az ezzel kapcsolatos furcsaságok, kuriózumok), céhek vallásérkölcsi szerepe, céhen belüli jogok és kötelezettségek, mesterek névsorai, forrásaik pedig céhszabályzatok, céhjegyzőkönyvek, lajstromok voltak. Tiszteletreméltó kivételek azonban már ekkor is akadtak, vagyis olyan szerzők, akik gazdag levéltári anyagra építettek, s megbízható adatokat szolgáltatottak a későbbi kutatók számára is. Nagyon sokáig azonban az „amatőrök” voltak túlsúlyban, s indíttatásaik, érdeklődési körük, valamint az általuk használt források ma is tetten érhetők egy-egy napjainkban megjelent írásban.

különbségek más területekhez viszonyítva. Fontosnak tartottuk még kitekinteni a közeli szabad királyi városokra: Szegedre, valamint a korszakban privilegizált Szabadkára, Újvidékre, Zomborra is, legalább néhány sor erejéig, hogy bizonyos szükségszerű összehasonlításokat is elvégezhessünk a két várostípus céhei, azok kialakulásának és fejlődésének körülményei között.

A céhek specifikus voltát szem előtt tartva természetesen szeretnénk volna egyforma mélységben vizsgálni mind gazdasági, mind pedig társadalmi szerepüket; ha ez nem sikerült, akkor az a források hiánya következtében, nem pedig valamely kérdéskör preferálása miatt történt.

Mint a fentiekben már említettük, vidékünkön nem született igazi monografikus feldolgozás a céhekről. Az a néhány kiadvány, amit számba vehetünk, egy-egy település ipartestületének, esetleg egész iparának valamilyen jubileumára készült. Ilyen például a zentai ipartestület centenáriumának alkalmából megjelent füzet is, amely a természetéből – alkalmiságából – fakadó összes hiányosságának ellenére mégis munkánk közvetlen előzményének tekinthető.³

Ellentmondásnak tűnhet, de mégis jóval többet tudunk meg a céhes iparról területi-regionális jellegű, esetleg településmonográfiákból (pl. Bács-Bodrog vármegye, Szabadka), amelyekben belül gazdaságtörténeti fejezetként a céhek is feltűnnek. Néhol egész fejezeteket szentelnek nekik, másutt csupán néhány oldalt, s van olyan eset, amikor csak futólag (viszont több alkalommal) történik róluk említés.⁴

- 3 Tripolsky Géza: *Sto godina Udruženja zanatlija Sente 1888–1988 / A Zentai Ipartestület száz estendeje 1888–1988*. Zenta, 1988. Hasonló szellemben készült Milenko Beljanski: *Stogodišnjica Udruženja zanatlija u Somboru 1887–1987*. Sombor, 1987.; Virág Gábor: *A kézművesség története. Paraszti foglalkozások, kézművesek, iparosok Topolyán*. Topolya, 2002.; Tóth István: *Ada község kisiparának és a Merkur Kisipari Szövetkezet története / Monografija zanatstva u opštini i zanatske zadruge „Merkur” Ada*. Ada, 1980.
- 4 Ilyenek például Borovszky Samu szerk.: *Bács-Bodrog vármegye. I–II*. Budapest, é. n.; Dudás Gyula szerk.: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. I–II*. Zombor, 1896.; Gyetvai Péter: *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete. I. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete*. Kalocsa, 1992.; Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története II*. Szabadka, 1892.; *Kanizsa története. I. Történeti rész. I. Az ősidőktől 1848-ig*. Magyarakanizsa, 1995.

Meg kell említenünk azokat a statisztikai forrásfeldolgozásokat (vagy esetenként csupán statisztikai forrásközléseket) is, amelyek egyéb adataik mellett a céhekkal kapcsolatban is nélkülözhetetlen információkat közölnek.⁵

Hátramaradtak még az egyes települések céhes ipartörténetéhez (vagy csak ipartörténetéhez) írt adalékok, amelyek különféle folyóiratokban jelentek meg.⁶ Ezek kétfélek lehetnek: vagy valamelyik szakmához kötődnek, vagy pedig a céhes iparral kapcsolatos egyes kérdésekkel foglalkoznak konkrét helyi példákön (esettanulmányok) keresztül.

Ami a forrásokat illeti, elég felemás anyag állt rendelkezésre. A zentai Városi Múzeumban például – néhány pecsétet, céhládát leszámítva – nemigen találunk tárgyi emlékeket (ezért tudtam csak ilyen kevés képi illusztrációval szolgálni), de több más, a miénkhez hasonló kisebb vajdasági múzeumban sem kecsegtet bennünket sikerélmény (talán innen a céhes ipar történetét bemutató tematikus kiállítások hiánya). Ennek okát ma már nehéz feltárni, s csak szomorkodhatunk, hogy annak idején, amikor még lehetett, nem kerültek begyűjtésre a céhes tárgyi emlékek, s vagy megsemmisültek, vagy – jobbik esetben – külföldi és belföldi magángyűjteményekbe kerültek. A (papíralapú) levéltári források esetében már több szerencsénk volt, ez azonban elsősorban a zentai céhekre vonatkozik, melyekkel kapcsolatban több fondban is sikerrel kutattunk, míg például a magyarkanizsai, adai céhekről

■

- 5 Ilyenek Galgóczi Károly: *Magyarország, a szerbvajdaság és temesi bánság mezőgazdasági statiszticája*. Pest, 1855; Hegediš, Antal – Čobanović, Katarina: *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867*. Novi Sad, 1991.; Jakšić, Ivan: *Iz popisa stanovništva Ugarske početkom XVIII veka*. Novi Sad, 1966.; Gyetvai: i. m. Ide kívánczok még természetesen, méghozzá megérdemelten kiemelve *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I–II*. (Budapest, 1975), valamint *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463–1848. 1–2*. (Budapest, 1986).
- 6 Például Beszédes Valéria: A bácskai asztalosok. *Létünk*, XXVII. évf. (1997) 1–2. sz. 111–117.; Silling István: Zombor iparossága a XVIII. század közepén. *Létünk*, XXVII. évf. (1997) 1–2. sz. 19–27.; *Stari zanati u Vojvodini*. Novi Sad – Kulpin, 1992. Szerb nyelven a Vajdasági Múzeum által kiadott évkönyvben (*Rad vojvodanskih muzeja*) jelentek meg ilyen írások főleg az 1950-es években, s ugyanez mondható el a Szerb Matica évkönyveire is.

jóval kevesebb adatot találtunk. A legértékesebbek mindenképpen a céhprivilegiumok (bár kevés van belőlük), jegyzőkönyvek, lajstromok, amelyek a céhek belső életéről nyújtanak érdekes adatokat, emellett azonban megkerülhetetlen a városi közgyűlési jegyzőkönyvek vallasása is, hiszen itt történik többek között említés egy-egy iparos lakosítási kérelmének elbírálásáról, hiányszakmák felemlítéséről stb., ami jobban megvilágíthatja a céhek társadalmi-gazdasági szerepét is.⁷

7 Lásd a *Levéltári források* jegyzékét. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a zentai vonatkozású papíralapú céhes emlékek elsődlegesen a múzeumba kerültek begyűjtése, ezt követően azonban az intézmények közötti megegyezés alapján átadták őket a levéltárnak. Ez arra int bennünket, hogy ezt a forrástípust mindkét helyen – levéltárakban és múzeumokban is – érdemes keresni.

■ ■ ■

■

■ ■ ■